

NAJSTAREJŠE LJUBLJANSKE INDUSTRIJE

DR. RUDOLF ANDREJKA

Ko sem se lotil pričujoče razprave, sem si bil svest težav, ki se bodo pojavile ob raziskavanju začetkov industrijskega gibanja v našem mestu in njega bližnji okolici. Saj se tej panogi naše gospodarske zgodovine doslej ni posvetila tista pozornost, ki ji gre glede na njeno važnost v našem gospodarstvu po vsej pravici.

In vendar segajo začetki ljubljanskih tvornic že v sredo 18. stoletja, daleč pred dobo francoske okupacije! Na Selu pri Mostah je tedaj že obratovala slovita *Desselbrunnerjeva suknarna*. V Ljubljani je delala že od l. 1775. *tvornica svilenih trakov*, združena z barvanjem žlahtnega blaga. Nje imetnica, Frančiška Cerar (Zerrerin) je proizvajala z 9 statvami le bolj navadne trakove. Leta 1802. na Poljanah (št. 63) *svilarna Karla Bononija* in v sedanji Streliški ulici *tvornica za vitrijol*, ki jo je zgradil l. 1798. šentjakovski župnik *Josip Pinhak* v bivši hiši zgodovinarja Antona Linharta. Na mestu, kjer stoji sedaj hiša št. 8 v Gradaški ulici, je bila okoli l. 1822. *tvornica za ročno izdelovanje vžigalic*, ki pa je okoli 1837 pogorela. Na Rimski cesti št. 7, kjer stoji sedaj Gorupova hiša, so bile v začetku 19. stoletja *porcelanske delavnice* tvorničarja Niča. V Nunski ulici je bila v stari, še stoječi, sedaj Pollakovi hiši *tvornica kandidatov Matije Castagna*, v Gradišču 41 *Zoisova delavnica za fajanso*, v zgornji Kolodvorski ulici pa prva *čistilnica sladkorja*, pozneje pa predilnica.

Vsa ta tvorniška podjetja so danes prešla brez sledu, in le semtertje se poraja bežen spomin nanje v izročilih najstarejših naših meščanov.

Skušal sem rešiti pozabnosti vsaj nekatere teh industrij, kolikor je bilo mogoče posneti točne podatke iz arhivalnih virov — ker v te sem moral v prvi vrsti posegati. Ni jih dosedaj mnogo, zato sem razširil časovni obseg najstarejših industrij do leta 1848., krajevni pa na bližnjo okolico ljubljansko. Ko bo hvalevredno započeta ureditev mestnega arhiva dovršena, bo mogoče podati kaj več in podrobnejšega gradiva.

1. *Ruard-Desselbrunnerjeva tvornica sukna na Selu*. Le malokdo ve, da je stala na Selu, tam kjer je sedaj samostan karmeličank, pred več ko 150 leti *prva in največja tvornica sukna na Kranjskem in v tedanji Avstriji sploh*. Že pred l. 1747. so jo kranjski deželni stanovi, kakor poroča Müllner (*Geschichte des Eisens in Krain*, 1909, str. 426) ustanovili, najbrž so preuredili tamošnji vicedomski mlin v Ljubljani v tvorniško podjetje, ki ga je prevzel l. 1747. Friderik *Weitenhüller*; od njega pa sta ga kupila dne 1. februarja 1762 Valentin *Ruard* in Jožef *Desselbrunner*. (Deželna deska Tom. VIII., Fol. 33.) Dvonadstropna tvornica je stala tik ob Ljubljani, nasproti širokemu parku jezuitske grajščine, ki si jo je bil baje jezuitski kolegi v Trstu sezidal v 18. stoletju kot nekako

letovišče v tedaj še čisto kmetski okolici. Obratno vodo je dovajala s klesanimi skriljami opažena mlinščica izpod jeza, ki je segal malo nad tvornico čez široko Ljubljaničino strugo. Mimo tvornice je držala pot iz Ljubljane na D. M. v Polju.

Ljubljana ta čas še ni tekla v skoraj premi črti do tega kraja, kakor danes, ampak se je takoj za nekdanjo prisilno delavnico obrnila na desno in v tej smeri tekla mimo Codellijevega gradu, ki je bil na njenem levem bregu (zato se ta grad imenuje v starih listinah »Turn an der Laibach«), odtod pa je zavila v smer sedanjega Gruberjevega prekopa, pa se kmalu zopet okrenila precej ostro proti severu in šele pri Selu zopet na vzhod, tako da je bil ves svet, na katerem stoji bivša prisilna delavnica, na izrazitem polotoku. Sedanjo strugo od vzhodnega konca nekdanjega Ulčarjevega posestva mimo prejšnje »kocenfabricke«, sedanje Hribarjeve tvornice pletenin do tam, kjer stoji danes Mergenthalerjeva usnjarna v Mostah, so izkopal šele v letih 1828—1829 po ukazu dvornega dekreta z dne 17. maja 1827 na ponovne in silne terjatve Barjanov. Ta tvornica sukna, zgrajena v času merkantilističnih doktrin, je za tedanje čase bila nekaj izrednega; procvitala je sijajno; dala je zaslužka 4 mojstrom, 120 delavcem in 410 predicam ter nesla sloves »kranjskega sukna« v daljne dežele, zlasti pa v Italijo. Dne 10. novembra 1748 je Valentin Ruard izstopil iz družbe, ki jo je odlej vodil Josip Desselbrunner sam. Dne 18. novembra 1788 je prevzel v tvorniško podjetje sina Ivana, ki je po očetovi smrti (1792) vodil tvornico tako preudarno in uspešno, da je okoli l. 1790., kakor pripoveduje Henrik Costa (*Reiseerinnerungen aus Krain*, str. 37) zaposlovala do 1000 delavcev in delavk. Te številke, črpane najbrže iz Novic* ali pa iz ustnega izporočila, so sicer gotovo malo pretirane, vendar pa je morala biti tvornica za tiste čase v resnici ogromna, saj se je spomin nanjo še v sedemdesetih letih 19. stoletja ohranil. Domačini v Vodmatu in Mostah, kraju, ki se mu pravi danes Selo, sploh niso drugače rekli, ko »na fabriki«.

Desselbrunnerji so pri tem podjetju obogateli in zadobili l. 1788. celo plemstvo. Njih je bil tudi nasproti tvornice stoječi gradič s pripadajočimi velikimi gospodarskimi poslopi.

Za Napoleonovih vojn pa je to tvorniško podjetje, kakor večina drugih na Kranjskem, zašlo v težave in naposled propadlo. Grad, gospodarsko poslopje, tvornico in vodno silo je dne 10. januarja 1817 na javni dražbi kupil podjetnik *Andrej Malič* in napravil ondi velik mlin. Obrt je procvitala in izvrstna

* Glej »Novice« z dne 24. aprila 1850, štev. 17, in tam (str. 71) priobčeni članek »Od fabrik v Ljubljani in okoli Ljubljane«.

Maličeva moka se je izvažala po vsej deželi, pa tudi v Trst. (Novice 1850, str. 71.)

Ker pa osuševanje ljubljanskega Barja vzlic Gruberjevemu prekopu, izkopanem l. 1780., ni napredovalo, rajši nazadovalo, je osuševalna komisija prišla do zaključka, da zadržujejo hitrejši odtok vode na Barju jezovi na Ljubljanici, med njimi tudi jez na Selu, da je treba torej te jezove odpraviti. Dvorna pisarna je tem predlogom pritrdila in odredila z dekretom z dne 13. septembra 1824 odpravo Maličevega jeza na Selu. Leto pozneje so ga res — precej drago — odkupili in potem podrli. S tem je bila odrezana mlinu življenjska sila in je seveda prenehal.

Dvonadstropno tvorniško poslopje so Maličevi preuredili v stanovanjsko hišo, v kateri je baje stanovalo nad 22 strank. Sprednji del, obrnjen proti Mostam je vzel v najem okoli l. 1860. Rezijan Alojzij *Toniutti*, doma iz Montenarsa pri Genovi, za majhno tvornico salam (obrti list z dne 9. decembra 1860), za njim pa je (okoli l. 1875.) ta obrt prevzel Italijan Raimund *Andretto*, rojen l. 1833. v Peiani maggiore pri Lonigu v provinciji Vicenzi (Italija).

Maličev sin Andrej Josip Malič, r. 19. sept. 1812, ki je prišel po očetovi smrti (1848) v last vsega posestva na Selu (prisojilo z dne 18. januarja 1848), se za poslopje bivše tvornice ni dosti brigal. Njegovi starši so bili poslopje olepšali ter dali napraviti na čelu nad glavnim vhodom dve lepi freski, ki sta predstavljali njiju patrona: sv. Andreja in sv. Katarino, pod njima pa sliko celotnega poslopja. Obe freski so obrobjali ornamenti iz štuk, ki se še vidijo, dočim so slike povsem obledele in bile pozneje prebeljene, ker jih ni bilo moči ohraniti.

Obširna, z meter debelimi zidovi obdana skladišča pa so rabili ljubljanski gostilničarji (Jurij Auer, Štefan Pogačnik itd.) za vinske kleti.

Po smrti Andreja Maliča je poslopje vidno propadalo. Tedaj se ga je spomnila gospodična Kristina *Bernard*, ter ga l. 1887. s posredovanjem svoje matere kupila od vdove *Marije Maličeve*, roj. baronice *Herbertove*, z vsemi gospodarskimi poslopji in pripadajočim svetom vred za 6500 fl.

Par let pozneje je ves kompleks podarila z naklonilno listino z dne 30. avgusta 1889 konventu karmeličank za samostan, v katerem še danes biva kot njega skrbna upraviteljica. Sprednji (zapadni) del nekdanje tvornice se je preuredil v cerkev, od ostalega poslopja se je v prvotni obliki ohranil samo srednji del s tremi okni, med tem ko se je vzhodni del znižal na eno nadstropje ter dobil namesto prejšnje šupe še nov, enonadstropni prizidek. V ovalnem nadzidku nad vhodom v ta, najstrožji klavzuri podvrženi samostan, kraljuje sedaj kip Matere Božje, delo znanega podobarja Josipa Grošlja iz Selc nad Škofjo Loko.

Desselbrunnerjev gradič, zavzetno baročno stavbo, ki stoji nasproti sedanjemu samostanu, ločena od njega samo po Zaloški cesti, odnosno po zidani vrtni ograji, je vzela vojaška uprava s pogodbo z dne 29. aprila 1820 v najem ter dala po Andreju Maliču adaptirati s stranskimi poslopji vred za državno žreb-

Bivša Desselbrunnerjeva suknarna na Selu, sedaj samostan karmeličank

čno; ta pogodba se je obnovila dne 21. marca 1845. Slednjič je država vse posestvo z gradom vred (parc. 599/2 št. 606/1, 606/2, 607, 608 in 613) s kupno pogodbo z dne 21. oktobra 1854 odkupila (Tom. XV., Fol. 49—50 dež. deske in novi vlogi št. 85) za vojaški erar. Državna žrebčarna je bila tu nastanjena do konca evropske vojne.

Po zedinjenju je prešla na državni zaklad naše nove države, dne 2. oktobra 1928 pa se je vpisala na deželno desko kot lastnica ljubljanska oblast. Sedaj je v stranskih poslopih (hlevih) nastanjena banovinska žrebčarna, v glavnem poslopiju (gradu) pa nje uprava.

2. Industrijsko podjetje, čigar začetki segajo tudi že v sredo 18. stoletja, je staroznana in še nedavno slovita *Samassova zvonarna in livarna* na Karlovški cesti, odnosno v Zvonarski ulici.

Ta industrija je vzniknila iz zvonarske obrti, ki se je bila razvila na Kranjskem že v 16. in 17. stoletju samoraslo zavoljo velikega povpraševanja po zvonovih.

Na Karlovški cesti je izvrševal zvonarstvo že od l. 1688. neki Gašper Franchi, po rodu z Beneškega. Ko je ta l. 1734. umrl, je zapustil podjetje svojemu sorodniku *Jožefu Samassi*, ki ga je bil že v zadnjih letih podpiral v njegovem zvonarskem obrtu. Ko je Jožef Samassa l. 1742. umrl, je prevzel njegov brat *Anton Samassa* okoli l. 1745. podjetje. Po presledku 17 let, v katerem so zvonarsko obrt na Karlovški cesti zaradi maloletnosti Antonovega sina izvrševale druge osebe, je prešlo zvonarstvo l. 1767. na tega sina, *Janeza Jakoba Samasso*, roj. l. 1744. v Fornih Avoltrih na Beneškem, ki se je poročil z vdovo zvonarja *Schneiderja* na Karlovški cesti 1 in si s tem pridobil zvonarsko pravico na tej hiši. Od tedaj je ostalo zvonarstvo do najnovejšega časa neprekinjeno v posesti Samassovega rodu.

Janez Jakob Samassa je bil darovit mož, združeval je strokovne sposobnosti svojega obrta s korenito glasbeno izobrazbo. Tako so njegovi zvonovi hitro zasloveli po svojem čistem glasu in harmonični ubranosti. Razen tega je prvi začel izdelovati poleg zvonov tudi različne stroje, tako prve brizgalne na Kranjskem

(Dalje prihodnjič.)

NAJSTAREJŠE LJUBLJANSKE INDUSTRIJE

DR. RUDOLF ANDREJKA

(Nadaljevanje.)

Po njegovi smrti (l. 1803.) je prevzel očetovo podjetje *Vincenc Samassa*, roj. l. 1776. v Ljubljani, ki se mu je bilo v dobi Napoleonovih vojn trdo boriti za obstoj podjetja. Umrl je že l. 1814., niti 40 let star.

Njegov sin *Anton Samassa*, roj. l. 1808. v Ljubljani, pa je zvonarno in livarno spravil zopet kvišku. Njegove zvonove so naročevali v vseh sosednjih deželah, vrhtega so rastla naročila za njegove brizgalne in črpalke in za različne druge stroje in armature; dobavljali je tudi mnogo kovinastega blaga za južno železnico, ki so jo začeli tisti čas (1840) graditi.

Dne 1. jan. 1866 je prevzel podjetje Antonov sin *Albert Samassa*, roj. l. 1833. v Ljubljani, ki je izvršil prehod stare obrti (razun zvonarstva) v industrijo. Že l. 1872. je prišel na tvorniško izdelovanje brizgalen in gasilskega orodja, črpalk in kovinskega blaga ter sezidal v ta namen l. 1872. posebno tvornico. Izvrševal je razne črpalne in vodovodne naprave za pivovarne, papirnice; zlasti varovalna naprava zoper požar v kamniški smodnišnici se mu je lepo posrečila. Poleg tega je začel dovršeno izdelovati bronaste cerkvene posode, svečnike in druge paramente, ki so hitro zasloveli po vsej državi. Njegovi zvonovi so imeli tak sloves, da so jih naročevali tudi že oddaljenejši kraji in dežele. Značilno za njegovo podjetnost je dejstvo, da je ni strogo uklepal v meje podedovane stroke. Ko se je okoli leta 1870. pokazala večja potreba po dobrih lončenih pečeh, se je kratkoma lotil tudi *tvorniškega lončarstva*, prevzel od Henrika Gleya njegovo lončarstvo za Starim streliščem (sedaj Drelsejeva tovarna na Lončarski stezi 2), torej prav na nasprotnem pobočju Gradu ter izdeloval peči iz bele lončevine, ki so se kosale s češkim blagom in so se izvažale celo v Anglijo in v Levanto. (Po njegovi smrti je to tovarno prevzel iz Prusije priseljeni Avgust Drelse).

L. 1890. se je Albert Samassa lotil dobavljanja kovinskih oprem za ladje, zlasti za avstrijsko vojno mornarico ter polagoma izpodrinil inozemsko, zlasti angleško konkurenco.

Tvrdka je zaslovela tudi v tujini. Na mednarodnih razstavah na Dunaju (1873), Parizu (1878), Rimu (1888) i. t. d. je bila odlikovana s prvimi darili. Konec l. 1899. se je Albert Samassa umaknil v zasebno življenje in prepustil dne 1. januarja 1900 podjetje svojemu sinu *Maksu Samassi*, r. 1862 v Ljubljani. Ta je angleško konkurenco pri kovinskih opremljenih domačega brodograjskega povsem izpodrinil tudi glede trgovske mornarice. Poleg tega je pokupil zvonarne v Lincu (1907) in v Wiener-Neustadtu (1908), od katerih mu je zlasti druga delala precejšnjo konkurenco celo na Kranjskem. L. 1907. je ustanovil novo, najmodernejše urejeno livarno za kovine in manjšo železolivarno za specialne litine. Med evropsko vojno

je zvonarstvo počivalo, livarna pa se je preustrojila za vojne potrebe. Od l. 1767. do l. 1918. so vili v Samassovi zvonarni 7200 zvonov v skupni teži 2.766.427 kg. Samassove zvonarne in livarne so prešle l. 1920. s Tönniesovo in Žabkarjevo tovarno in livarno vred v last nacionaliziranih »Strojnih tovarn in livarn«, ki so v koncernu podjetij prejšnje Jadranske, sedanje Jadransko-podunavske banke d. d. v Beogradu.

3. Konec 18. stoletja je bila ustanovljena tudi *industrija ljubljanske fajanse*, ki je cvetela do srede 19. stoletja. Okoli l. 1777. je zgradil Italijan *Sylva* v Gradišču, na vogalu Rimske ceste, prav tam, kjer stoji zdaj prejšnja dr. Mundova enonadstropna hiša z vrtom vred, (Rimska cesta 8), večje delavnice, v katerih je izdeloval jedilne posode, lonce, krožnike in skodelice za vsakdanjo rabo. Snov za to, neke vrste belkasto glino, so dovažali iz Gorenjskega, zlasti iz kraja na »Šiji«, ob potoku Jablanovici pri Dolenji vasi v selški dolini. Po smrti podjetnika Sylve je prevzel te delavnice baron Žiga Zois, ki je bil Sylvo že prej denarno podpiral. Leta 1808. je uspevala tvornica fajanse lepše nego kdaj poprej, zaposlovala čez 15 delavcev in prodajala svoje izdelke ne samo po Kranjskem in Hrvatskem, ampak jih izvažala zlasti v Trst, pa tudi na Dunaj, v Nemčijo in Italijo. Ljubljanska fajančna posoda je bila (Hoff. Gemälde des Herzogtums Krain, Ljubljana 1808, I. str. 141 do 143) »moderna, trpežna in neobčutna proti ognju ali vročini. Po lošču, ki je imel jako lep lesk, po barvi in po lepoti izdelave je ljubljanska posoda prekašala enake graške in tržaške izdelke ter se približevala angleškimi posodam.«

Pod Zoisovim vodstvom so začele delavnice izdelovati tudi dragocenejšje krožnike, skodelice in vrče z umetniškimi okraski in dekorativnimi oblikami. Poglavitne tipe ljubljanske fajanse hrani Narodni muzej v Ljubljani.

Jeseni l. 1817., dve leti pred svojo smrtjo, je Zois prodal svojo tvornico s pritklinami in sosednim vrtom vred bratoma Dr. Janezu in Jurju Zwayerju, ki so tvornično poslopje preuredili v stanovanjsko hišo. Od Zwayerjevih jo je okoli l. 1880. kupil odvetnik dr. Franc Munda. V licitacijskih pogojih je označeno tvorniško poslopje s staro številko 41 predmestja Gradišča, kar ustreza današnji hišni številki Gradišče 15, odnosno Rimska cesta 8. S tem je dokončno dognana lega nekdanjih Zoisovih delavnic, ki dosedaj ni bila natančno znana.

Po Zoisovi smrti je prešla vsa fajančna industrija v druge roke (*Josip in Marko Alborghetti*, bratje Wasser) ter je prenehala okoli l. 1838.

4. *Prvo čistilnico sladkorja* (»Zucker-Raffinerie«) je dobila Ljubljana l. 1827. O njej se je dosedaj le

Ljubljanska fajansa iz Zoisovih tvornic

vedelo, da je l. 1837. pogorela in da se je na prostoru, kjer je stala, to je ob zgornji Kolodvorski ulici, sezidala l. 1838. mehanična predilnica in tkalnica. Iz spisa št. 2774/1827, shranjenega v obrtnih aktih mestnega arhiva ljubljanskega, je razvidno glede ustanovitve te tvornice naslednje:

Dne 23. junija 1827 je zaprosil *Jakob Venier*, graščak (Gutsbesitzer) v Fiumicellu na Furlanskem in »patricij mesta Trsta«, po svojem pooblaščenju, trgovcu Gašperju Kanduču v Ljubljani, mestni magistrat za gradnjo sladkorne rafinerije v zgornji Blatni vasi (in der oberen Kottgasse), kakor se je tedaj imenovala sedanja Kolodvorska ulica ter določil za ta namen znesek 50.000 fl. *Ze čez tri dni*, dne 26. junija 1827, je tedanji ljubljanski župan Hradecky rešil prošnjo v ugodnem zmislu ter obljubil prosilcu vrh tega vso mogoče podporo. Tri mesece nato je dvorna komora z dekretom z dne 3. oktobra 1827, št. 40.559 podelila Jakobu Venierju deželno tvorniško pravico (Landes-Fabriks Befugnis), združeno s tovrstnimi carinskimi olajšavami, kar je ilirski gubernij (podpisan je namestnik grof Kamilo Schmidburg) objavil s tiskanim razglasom z dne 2. novembra 1827, št. 22610/4849. Ta prva cukrarna je obratovala do l. 1837. V tem letu je pogorela in se kot taka ni več obnovila.

5. Eno leto za ustanovitvijo prve sladkorne tvornice sta si tržaška trgovca *Pelikan* in *Friderik Rosman* izposlovala deželno tvorniško pravico za ustanovitev *sladkorne čistilnice* na gradu Črnelem pri Radomljah, ki je bil tedaj last Pelikanovih. Dobila sta ga z odlokom dvorne komore z dne 9. aprila 1828, št. 16663. Rosmanu pa najbrž kraj ni prijal, ker je bil preveč oddaljen od carinarnice v Ljubljani, zato je v zvezi z angleškim podjetnikom *Williamom Molinejem* in arhitektom *Matevžem Pertschem* osnoval še

isto leto družbo (Zuckerraffinerie-Compagnie), ki je vložila dne 7. junija 1828 prošnjo za dovolitev »*Druge*« (prva je bila Venierjeva!) c. kr. *priviligirane družbe za rafiniranje sladkorja* in za ustanovitev sladkorne tvornice na »prodišču Ljubljanice, ležečem na Poljanskem nasipu nasproti vojašnice, ki je brezploden svet, služeč le za pašo.« Ljubljana je namreč od Šentpeterskega mostu navzdol tekla v široki strugi. Ježe te struge, ki je segala skoraj do Šentpeterske vojašnice na eni, do Poljanske ceste na drugi strani, se še sedaj vidijo pod nekdanjo Židanovo hišo, v kateri je zdaj mestni vojaški urad.

Zidanje cukrarne pa se je zavleklo, ker mesto ni hotelo odstopiti celotnega sveta od Šentpeterskega mostu navzdol, ampak si je pridržalo gornji del pod Židanovo hišo do vrta Kmetijske družbe — za živinske sejme ter dovolilo le spodnji konec za gradbo, to pa čeprav do Ljubljaničnega brega (komisijski zapisnik z dne 20. junija 1828). Na tej podlagi je ljubljanska kresija z odlokom z dne 28. junija 1828, št. 6337 izjavila, »da zoper zgraditev sladkorne rafinerije iz javnih ozirov ni pomislekov«; gubernij je ta odlok z razpisom z dne 15. julija 1828 potrdil. Mesto je nato prodalo družbi s kupno pogodbo z dne 29. januarja 1829 od pašnika na Poljanskem nasipu prej označeni kos med strugo Ljubljanice in hišnimi štev. 27, 28 in 29 poljan. predmestja v izmeri 1255 štirj. sežnje, 22 čevljev in 9 col po 1 fl. 30 kr., torej za kupnino 1683 fl. 41 ¼ kr. Nato se je začela tvornica zidati (najbrž že sredi l. 1829.) in je bila dograjena l. 1830. Kupno pogodbo pa je gubernij odobril šele dne 21. januarja 1832, ker je bilo treba rešiti več formalnih vprašanj, zlasti glede značaja sveta kot javnega dobra, odnosno vpisa mestne lastnine v javne knjige, glede pritrdila občinskega sveta i. t. d. (Glej akt 20/2413 iz l. 1828. v ljublj. mestnem arhivu.)

Tovarna se je bila gradila šestnadstropno, kot najvišje tedanje ljubljansko poslopje. Dobila je št. 92, zdaj 40). Razvijala se je izredno hitro ter dajala zaslužka stotini delavcev. Prešla je od omenjene družbe čez nekaj let v last tvrdke *Czecke in Tichy*, l. 1837. pa od te na dunajska bankirja *Arnsteina in Eskelesa*, katerima je dvorna komora podelila dne 22. novembra 1837, št. 48622, deželno tvorniško pravico (Akt št. 20/6769 iz l. 1837. v ljublj. mestnem arhivu). Že takrat so cenili vrednost tvornice s pri-

Žiga baron Zois

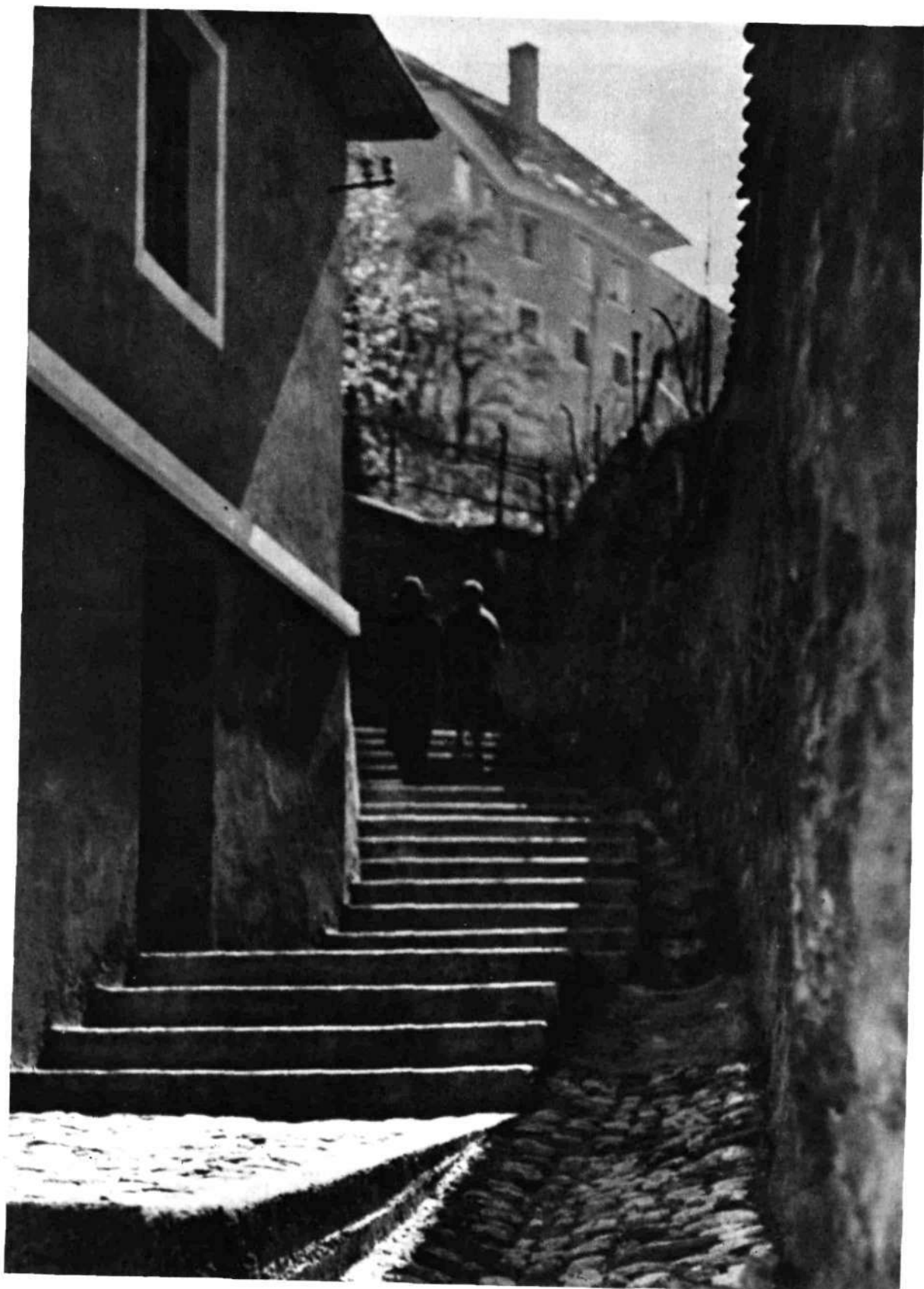

Foto Ante Kornič

IZ STARE LJUBLJANE: REBER

tekinami na 90.000 fl., z zalogami sladkorja vred pa na 600.000 fl. V letu 1846. je pristopila k podjetju, ki se je potem znatno razširilo, še tržaška tvrdka *Brenzano & Co.*

Razvoj cukrarne, ki je bila edina na Kranjskem, naj ponazorujejo nastopni podatki: leta 1847. je pridelala 72.000 centov sladkorja in sirupa v vrednosti 2,256.000 fl., plačala le na carini za uvoženo sladkorno moko 560.000 fl. ter zaposlovala 160 delavcev. Leta 1856. je povečala produkcijo na 98.000 centov v vrednosti 3,660.000 fl., plačevala na carini 755.000 fl., davkov in davščin pa 8000 fl. ter zaposlovala 16 uradnikov in čez 200 delavcev. Za kurjavo so porabili 15.000 centov šote in 92.000 centov rjavega premoga, ki so ga dobavljali iz lastnega premogovnika v Lokah pri Zagorju. Rafinirani sladkor in sirup se je izvažal zlasti na Ogrsko in v balkanske države.

L. 1858. je zadela podjetje in z njim vred Ljubljano usodna nesreča. Najbrž po neprevidnosti nekega delavca je izbruhnil dne 25. avgusta 1858 v tvornici požar, ki jo je upepelil do dna in spravil ob kruh čez 200 delavskih družin. Cukrarna je gorela ves teden; zgorelo je v njej razen strojev in drugih tvorniških priprav še 20.000 centov sladkorja. Vso tisto noč in še ves naslednji dan je tekla Ljubljana vsa črna in sladka od sirupa, ki se je iz goreče cukrarne iztekal vanjo in otroci in ženske so ga s škafi in vedri zajemali na cente. Cukrarna je bila sicer zavarovana z 680.000 fl., a škoda je bila mnogo večja. Kar ogenj ni pokončal, so pokradli tatovi in druga drhal, ki je brezumno razbijala in razdevala dragocena zrcala, posode, peči in drugo pohištvo. »Res neverjetno, da imamo v Ljubljani take tolovaje!« vzklika ogorčen dopisnik »Novic« z dne 1. septembra 1858, št. 35, ko popisuje na str. 279—280 to divjanje. Sreča je bila, da vso noč ni bilo vetra, sicer bi bile šle vse Poljane in morebiti še druga predmestja; v največji nevarnosti pa je bila živinozdravniška šola tik za cukrarno, ki je imela pod streho nad hlevi vse polno mrve.

Pod tem hudim udarcem se je zazibala še tisto leto tvrdka Arnstein in Eskeles; huda konkurenca čeških

Stara predilnica v Kolodvorski ulici

sladkornih tvornic, ki so jele pridelovati cenejši sladkor iz domače sladkorne repe, pa je povzročila, da je tvrdka nekaj let pozneje propadla. Poslopje se je bilo sicer zopet zgradilo, a pravega obrata ni bilo več. Staro cukrarno, kakor jo nazivamo še danes, so rabili za nastanjenje vojakov; prvič l. 1864., ko je tedanji lastnik Pongrac prepustil obširno poslopje državi za nastanjenje »meksikajnarjev«. Bilo jih je čez 4000, odrinili so postopoma med 15. novembrom 1864 in 10. januarjem 1865 iz Ljubljane v Mehiko. Pongrac je dobil za polletno najemnino lepo vsoto 14.000 fl. Poslopje je tudi še l. 1866. služilo za ta namen. (Novice z dne 28. marca 1866, str. 106.)

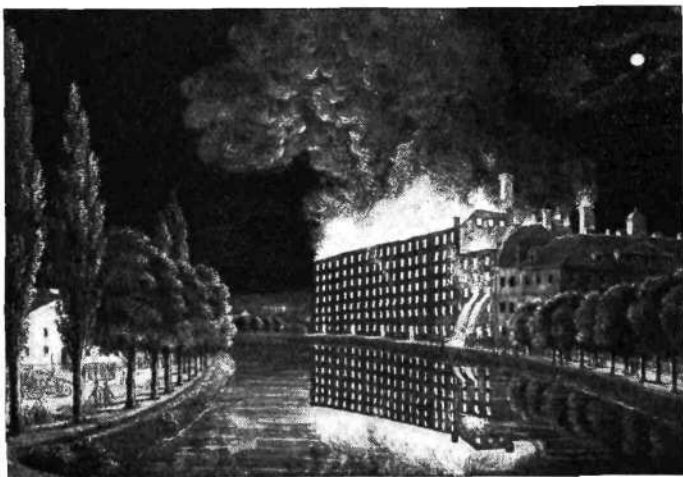
Okoli l. 1870. so namestili v staro cukrarno državno tovarno za cigare, v kateri je bilo zaposlenih čez 1000 delavk. Prve dni januarja 1872 je izbruhnil v njej (in sicer v dimniku) drugič požar. V paniki, ki je nastala, so delavke drle kakor brez uma iz goreče tvornice. Ena je pri tem obležala mrtva, veliko pa je bilo hudo poškodovanih. Še isto leto pa se je začela zidati na Tržaški cesti sedanja tobačna tvornica. Od l. 1873., ko so dogradili novo tobačno tvornico, se je stara cukrarna zopet uporabljala za nastanjenje rezervistov in drugega vojaštva.

Po evropski vojni se je vselila v staro cukrarno dunajska tvrdka Kunc & Co., ki z lepim uspehom vodi v preurejenem posloplju tvornico pletenin in tkanin.

6. Mehanična bombažna predilnica in tkalnica Angleža *Wiliama Moline-ja* se je ustanovila na vogalu Kolodvorske in Predilne (sedanje Pražakove) ulice že l. 1838. prav tam, kjer je stala prva ljubljanska cukrarna Jakoba Venierja, ki pa je bila l. 1837. pogorela. Moline, tedaj tudi »ravnatelj in interesent nove sladkorne rafinerije na Poljanskem nasipu«, je bil zaprosil za ustanovitev te nove industrije dne 1. junija 1837. Gubernij mu je to dovoljenje izdal obenem z deželno tvorniško pravico z odlokom z dne 9. novembra 1837, št. 25380 (Akt 20/4711 z l. 1837. v ljublj. mestnem arhivu).

Po prostoru, ki ga je zavzemala, je bila to največja tedanja ljubljanska tvornica. Segala je od zgornje Kolodvorske ulice do sedanje Miklošičeve ceste in še nekaj čez, pa od Pražakove do sedanje Masarykove ceste. Bila je tudi sicer eno največjih podjetij svoje vrste v Avstriji. Trinadstropna predilnica je začela l. 1838. obratovati z 8000 vreteni, l. 1848. jih je imela že 9600, l. 1853.: 12.000, l. 1870.: 13.800.

(Dalje prihodnjič.)

Požar cukrarne l. 1858.

NAJSTAREJŠE LJUBLJANSKE INDUSTRIJE

DR. RUDOLF ANDREJKA

(Nadaljevanje.)

Poleg predilnice se je ustanovila l. 1848. mehanična tkalnica s 150 statvami, ki so se l. 1853. pomnožile na 200, l. 1870. pa na 240.

Zaposlenih je bilo v obeh tvornicah l. 1848.: 316, l. 1853.: 400, l. 1860.: 360, l. 1875.: 366, l. 1880.: 357 delavcev, med njimi mnogo žensk in tudi otrok.

Tvorniški obrat sta oskrbovala dva parna stroja z 80 (od l. 1880. s 115) in 60 K. S., ki so ju spočetka kurili s šoto (60—70.000 centov na leto).

Tvornici sta izdelovali l. 1860. iz 4200 centov surove volne 3300 centov prediva, na tkaninah pa 30.000 kosov na leto v vrednosti 410.000 fl.

Tu je potrebno, da se malo natančneje seznanimo z osebnostjo *Viljema Moline-ja*. Bil je za tisti čas brez dvoma najznamenitejši industrijalec v Ljubljani in na Slovenskem sploh. Poleg predilnice in tkalnice v Kolodvorski ulici je bil (prim. t. 5 te razprave) l. 1828. ustanovil cukrarno na Poljanskem nasispu in vodil obe veliki podjetji dolgo vrsto let. Ž njimi je dal zaslužka čez 600 delavcem in uradnikom in zagotovil, če prištejemo še njih rodbine, obstoj okoli 1000 ljudem, torej 7% tedanjega ljubljanskega prebivalstva! Tvornici, ki jih je ustanovil, sta bili tja do l. 1870. edini res veliki industrijski podjetji v Ljubljani.

Viljem (William) Moline, rojen dne 4. februarja 1793 v Londonu, je bil tretji sin veletrgovca *Sparksa Molineja* in negove žene Rebeke Gulson. V naše kraje je prišel že l. 1820. in sicer najprvo na *Reko*, kjer je izdeloval sprva strojilni ekstrakt iz hrastovega lubja in ga pošiljal v Anglijo, kjer so imeli njegovi sorodniki veliko usnjarno. Pozneje je na Reki ustanovil (1830) cukrarno in pivovarno; l. 1825. ustanovljeno *papirnico na Sušaku* pa je l. 1828. prodal tvrdki *Christian Meynier* in *N. Crafton Smith*, ki se je raz-

vila v eno največjih tedanjih papirnih industrij monarhije in še danes prospeva.

V Ljubljani se je Viljem Moline naselil po zgraditvi cukrarne (1830). V tej cukrarni je bil tehnični vodja čistilnega obrata njegov nečak *Frank Moline* (sin bankirja Roberta Moline in Marije Prichard), ki se je dne 20. oktobra 1852 pri Sv. Petru poročil z Emo Kranz, hčerko ravnatelja cukrarne Karla Kranza. Imel je mnogo otrok in odšel l. 1863. v Bristol, kjer je prevzel vodstvo neke cukrarne.

V upravi predilnice in tkalnice v Kolodvorski ulici št. 149 je Viljema Molineja podpiral njegov nečak *David Moline*, ki je bil drugi lastnik tvrdke *W. & D. Moline*. David Moline, r. 11. avgusta 1814 v Londonu kot sin Viljemovega brata Edvarda Molineja in Hefzibe Wright, se je dne 25. julija 1843 pri Frančiškanih v Ljubljani poročil s Slovenko Jerico Podbojevo, zalo hčerko žitnega trgovca in gostilničarja Jakoba Podboja in Mete roj. Komarjeve.¹ Iz tega zakona so se mu rodili sin *John*, ki je postal avstrijski častnik in se udeležil vojne l. 1866. in dve hčerki, od katerih je mlajša Jerica Hermina v mladih letih umrla, starejša *Lidija Isabela*, r. l. 1847., pa se je l. 1870. poročila na Angleško z Bernardom Woodsom ter živi še danes v Angliji. David Moline je okolu 1863 z Viljemom vred zapustil Ljubljano. Viljem, ki se je bil medtem okolu l. 1846. poročil s svojo sestrično Mary Jano, se je z ženo in sinom Viljemom (r. 1847.) vrnil v Anglijo, kjer je l. 1878. v Bristolu umrl, David Moline pa si je z ženo Jerico nakupil posestvo blizu Maribora in tam umrl l. 1864.²

Odhod Molinejevih je deloma v zvezi s požarom ljubljanske cukrarne (1858), deloma pa tudi s spremembami, ki so se l. 1863. vršile v ustroju privil. predilnice in tkalnice. Konec l. 1863. je namreč prevzela ljubljansko predilnico tržaška delniška družba pod tvrdko »C. kr. privil. predilnica bombaža in tkalnica« (I. r. priv. filatura e tessitura di Lubiana), z osnovno glavnico 300.000 fl. (300 delnic po 1000 fl.), pri kateri so bili še udeleženi Viljem Moline, Jakob Konov in Henrik Lang, vsak s 60 delnicami. (Trg. reg. 12/1 z dne 3. oktobra 1863). Pozneje so k družbi še pristopili Tržačani Peter Giovanni Scaramangá (1878), Angelo Macerata (1883), Peter vitez Galatti

Viljem Moline

David Moline

¹ O Podbojevih in zlasti o Jerici Podbojevi prim. Staroslav, *Gostilne v stari Ljubljani* 1926, s. 31—32.

² Zanimivo je, da je 18 let pozneje *Charles Moline*, brat Davida Molineja, ustanovil v Tržiču veliko tvornico za lepenko, prvo na Kranjskem, ki jo danes vodi njegov nečak, g. Ernest Schallgruber. Njemu se zahvaljujemo za večino rodbinskih podatkov in za sliki Viljema in Davida Molineja, ki jih je naklonil »Kroniki« Viljemov še živeči sin, g. Viljem Moline v Londonu.

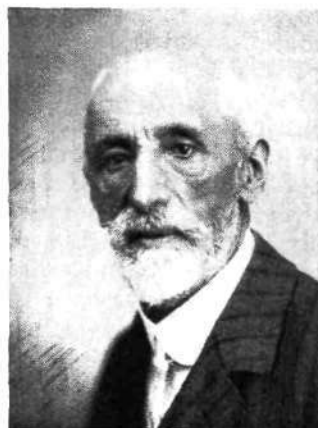
Ivan Klein

Ignacij Kleinmayr

Fedor Bamberg

Otmar Bamberg

(1898), Giovanni (pozneje John) vitez Scaramangá pl. Altomonte (1905), Avgust Cavallar in drugi.

Ta predilnica je obratovala, toda vedno šibkeje, do l. 1910. Leta 1911. pa so jo opustili in jo l. 1913. začeli podirati. Po vojni se je poslopje docela podrlo. Na njegovem mestu je sezidala Južna železnica svojo palačo »Ljubljanski dvor«, v Pražakovi ulici pa trinadstropno stanovanjsko hišo za železniške uradnike. Tudi ostalo stavbišče nekdanje predilnice je domala vse zazidano — proti Masarykovi cesti s hotelom »Metropolom« in palačo »Grafike«, proti Miklošičevi cesti pa s stanovanjsko palačo Pokojninskega zavoda in poslopjem »Prometnega zavoda za premog«. Zadnji ostanki nekdanjih tkalniških delavnic v dvorišnih prostorih ob Miklošičevi cesti so danes deloma predelani v avtomobilske garaže.

7. Zelo stari so tudi nekateri *tiskarski obrti* v Ljubljani, ki so se pozneje razvili v *tiskarske industrije*. Izmed njih omenimo le tiste, ki so bili ustanovljeni pred l. 1830.

a) *Tiskarna Eger — Klein in Kovač — Učiteljska tiskarna*. Okoli l. 1760. je prišel Friderik Eger (tudi Egger) v Ljubljano, se poročil l. 1765. z vdovo tiskarja Janeza Jurija Heptnerja, Marijo Terezijo, roj. de Geroni ter prevzel tiskarno, ki je bila *tedaj edina v Ljubljani*. Njegov sin Janez Leopold se je l. 1800. poročil z vdovo Regino Degotardi, lastnico bivše Merkove tiskarne (landschaftliche Buchdruckerei). Po njegovi smrti (16. aprila 1829) je vodila njegova tretja soproga Rozalija podjetje sprva sama, potem s sinom Francetom Ksaverjem. V tiskarni, opremljeni z dvema Siglovima brzotiskalnicama in eno ročno, se je tiskal deželno vladni list, pozneje tudi deželni zakonik za Kranjsko. Po Rozalijini smrti (23. V. 1871) je prešla tiskarna, ki se je vodila do l. 1871. pod firmo »Rozalija Eger in sin«, v last Leopoldine Eger, hčerke Janeza Leopolda Egerja iz 2. zakona (obrti list z dne 26. 6. 1871), ki pa je leto nato umrla (31. julija 1872). Podjetje je prešlo na Rozalijino hčerko Julijano Eger, ki ga je dala l. 1873. v najem dolgoletnemu voditelju Ivanu Kleinu, roj. 11. 3. 1830 v Ljubljani in Antonu Kovaču, bivšemu faktorju »Narodne tiskarne« (tiskarna Klein & Kovač).

Ivan Klein je po smrti Kajetana Materne, soproga Julijane Eger, ki je bil po očetu Krištofu tudi lastnik hiše št. 272 (nova št. 5) v Špitalski ulici, kupil tiskarno l. 1893. Po njegovi smrti (19. avgusta 1901) jo je prevzel njegov sin Adolf Klein. Ko je ta dne 12. maja 1904 umrl, je prodala njegova vdova Terezina tiskarno in litografijo v Špitalski ulici (stari št. 267 in 272, odnosno novi št. 5 in 8 v Stritarjevi ulici), s kupno pogodbo z dne 30. junija 1906 novoustanovljenemu Učiteljskemu tiskovnemu društvu za 48.000 kron. Društvu je nato podelila deželna vlada za Kranjsko dne 6. avgusta 1906 koncesijo »za izvrševanje tiskarskega in kamenopisnega obrta«. Tiskarno je društvo izvrševalo v starih prostorih v Stritarjevi ulici le pol leta, potem je najelo prostore v prejšnji (l. 1932. podrti) Luckmannovi hiši v Gradišču št. 4 (pritličje in prvo nadstropje). Tu je ostala tiskarna do l. 1910. V tem letu pa se je preselila v obširno, moderno sezidano enonadstropno lastno stavbo na dvorišču hiše steklarja Julija Kleina v Frančiškanski ulici št. 6 (nekdanja Greglova hiša Frančiškanska ulica stara št. 9). Ko je Učiteljsko tiskovno društvo tudi to hišo kupilo, je namestilo v pritličju tudi še obširno »Učiteljsko knjigarno«.

Učiteljska tiskarna, nastala iz stare Merkove, poznejše Kleinove in Kovačeve tiskarne, je danes veliko industrijsko podjetje, delujoče s 3 linotipi, 1 rotacijskim, 6 brzotiskalnimi in 4 malimi tiskarskimi stroji; tiskarni je pridružena tudi knjigoveznica s strojnimi pogonom. V tiskarni, litografiji in knjigoveznici je zaposlenih nad 100 delavcev, v tehničnem in komercialnem vodstvu pa 5 oseb.

b) *Tiskarna Ignacij pl. Kleinmayr, pozneje Ignacij pl. Kleinmayr & Fedor Bamberg, sedaj Delniška tiskarna*.

L. 1782. je dobil pod cesarjem Jožefom II. plemeniteni Ignacij Alojzij Kleinmayr, rojen v Celovcu kot potomec stare, s Solnograškega izviraajoče tiskarske rodbine, dovoljenje za drugo tiskarno v Ljubljani, Mestni trg 190 (sedanja št. 2) ter za izdajanje časopisov. Leta 1794. je prepustil izvrševanje tiskarne ženi Tekli, roj. Lieben ter se umaknil v Žužemberk, kjer si je bil osnoval lastno papirnico; tam je umrl leta 1802. Njegov sin Ignacij,

rojen 12. junija 1795 v Žužemberku, je prevzel po materini smrti l. 1817. tiskarno, izdajal uradni list »Laibacher Zeitung« s prilogo »Illyrisches Blatt« (1819—1849) in »Blätter aus Krain« (1857—1865). Bil je zelo podjeten mož, ki je prenesel staro tiskarno že l. 1833. z Mestnega trga (stara) šte. 185 v novozgrajeno enonadstropno poslopje na vogalu Kolo-dvorske in Dolge (sedaj Dalmatinove) ulice, stara številka 132 in 133 nasproti nekdanje štrukljeve gostilne, knjigarno pa v tedaj novozgrajeno Ovijačevo hišo na Kongresnem trgu št. 2, kjer je ostala do l. 1900.

L. 1837. je vstopil v Kleinmayrovo tiskarno kot knjigovodja *Fedor Bamberg*, roj. dne 28. februarja 1817 v Kalčicah (Gallschütz) pri Meißnu na Saškem, sin graščaka Kristijana Gottloba Bamberga in Kristine Zofije Witzke. Dne 18. novembra 1846 se je poročil z Ignacijevno hčerko Teklo pl. Kleinmayr, vstopil v tvrdko za družabnika, ki se je odslej imenovala »Ign. pl. Kleinmayr in Fedor Bamberg«. Ob njegovi zgodnji smrti je bil njegov sin Otomar Fedor, roj. dne 22. januarja 1848, še nedoleten. Pospešiti je moral svojo splošno in strokovno izobrazbo in prevzel, star šele 21 let, l. 1869. očetovo podjetje, ki ga je v teku svoje več ko 50 letne poslovne dobe povzdignil v eno najmodernejših tiskarniških industrij ljubljanskih. Imel je na razvoj slovenske lepe knjige z vzornimi izdajami naših klasikov odločilen vpliv. L. 1919. je prodal tiskarno in njena poslopja ob Dalmatinovi in Miklošičevi ulici nacionalizirani »Delniški tiskarni« ter se umaknil na svoje posestvo na grad Impolco, kjer je živel do svoje smrti dne 1. aprila 1934; pokopan pa je v Ljubljani.

c) *Tiskarna Retzer — Jožef Blasnik — Blasnikovi nasledniki na Bregu št. 12* (stara št. 190). L. 1803. je postal Ivan K. Retzer lastnik tiskarne Andreja Gasslerja na Mestnem trgu 180 (sedanja šte. 12). Ko je l. 1814. umrl, je vodila tiskarno naprej njegova vdova Marija, roj. Klemenčič s faktorjem Josipom Skarbino, ki ga je pozneje poročila. Leta 1828. pa je vstopil v njeno podjetje mladi, izobraženi in pod-

Aleksandrina Blaznikova

Jožef Blaznik

jetni Jožef Blaznik, roj. dne 7. februarja 1800, sin lekarnarja Mihe Blaznika in Barbare Gnezda v Idriji, se poročil dne 25. maja 1829 z Retzerjevo hčerko Frančiško ter prišel s tem tudi v last tiskarne, ki jo je z veliko spretnostjo in energijo vodil 40 let do svoje smrti ter jo dvignil med prva tačasna tiskarska podjetja na Kranjskem. Leta 1847. je izpopolnil v tiskarni kamnotisk; od l. 1828. se je začel baviti tudi z založništvom. Ob podpori knezoškofa Antona Alojzija Wolfa je tiskal katoliški cerkveni list »Zgodnjo Danico«, škofijske tiskovine, Cigaletov nemško-slovenski slovar in sv. pismo; tiskal je tudi prvo izdajo Prešerna, Tomana pesmi, prve letnike Mohorjevih knjig do l. 1872. in večino publikacij Slovenske Matice do l. 1883. Tiskal je ob podpori dr. Janeza Bleiweisa njegove »Novice« od vsega začetka do njih prenehanja. Njegov monopol so bile pratike. Jožef Blaznik se je tudi aktivno udeleževal v javnem življenju. Bil je član trgovske in obrtniške zbornice in predsednik podpornega društva tiskarjev.

Po njegovi smrti (23. junija 1872) je prešla tiskarna v last njegovih hčerk Frančiške, Albine in Aleksandrine (obrotna koncesija z dne 12. avgusta 1872.). Aleksandrina Blaznik se je l. 1875. omožila z odvetniškim koncipientom dr. Josipom Poklukarjem, poznejšim prvim slovenskim deželnim glavarjem in državnim poslancem, ki je stopil kot solastnik v tiskarno »Blasnikovih naslednikov« (koncesija z dne 5. marca 1878). Po njegovi smrti (17. marca 1891) je vodila vdova Aleksandrina Poklukar tiskarno ob sodelovanju sinov Jožefa in Antona. Dne 8. febr. 1901 se je podjetje preosnovalo v komanditno družbo »Blasnikovih naslednikov«; po zgodnji smrti Jožefa Poklukarja ml. (19. 5. 1919) se je ta družba dne 31. oktobra 1920 izpremenila v delniško družbo pod predsedstvom Albina Prepeluha ter preustrojila podjetje v popolno tiskarsko industrijo. Vanjo sta vstopila tudi Aleksandrina in Anton Poklukar, ki pa je že dne 6. jan. 1921. umrl.

Dne 5. julija 1926 je umrla, stara 80 let, tudi Aleksandrina Poklukar, zadnja nositeljica imena in tradicij slovitega tiskarskega podjetja Blasnikovih.

Kleinmayr-Bambergova tiskarna v Kolodvorski ulici

(Dalje prihodnjič.)

NAJSTAREJŠE LJUBLJANSKE INDUSTRIJE

DR. RUDOLF ANDREJKA

(Konec)

Zaradi popolnosti naj bo tu še na kratko omenjena četrta stara in prav dobra ljubljanska tiskarna, čeprav ji ni bilo dano, da bi se bila povzpela do industrije. Dne 26. novembra 1816 je Ljubljčan *Jožef Sassenberg*, roj. dne 25. febr. 1773 v Ljubljani, Hrenova ulica, dobil po skoraj dveletnem boju vzlic nasprotovanju Egerjeve, Kleinmayrjeve in Retzerjeve tiskarne koncesijo za tiskarno na Starem trgu št. 154 v tedanji Gerstenmayerjevi, pozneje Plautzevi hiši (zdaj št. 30.) Izvrševal jo je s poslovodjo *Rudolfom Milicem* (Militz), roj. 17. aprila 1817 v Soteski pri Dol. Toplicah, do svoje smrti (8. januarja 1849). Njegova vdova Marija je ostala lastnica tiskarne do l. 1850.; v tem letu je odložila koncesijo v prid Rudolfu Milicu, ki mu je nato namestništvo dne 9. januarja 1851 podelilo tiskarsko koncesijo. Milic se je poročil še istega leta s 50 letno Sassenbergovo hčerko Marijo, univerzalno dedinjo vdove Sassenbergove ter postal lastnik tiskarne, ki se je odslej vodila na Starem trgu št. 33 (sedaj št. 19). Po njegovi smrti (21. februarja 1888) je vodila tiskarno njegova soproga iz 2. zakona Ljudmila roj. Šmajdek; l. 1895. pa jo je prevzel njen sin Rudolf Milic, roj. dne 20. oktobra 1871, ki je dne 21. decembra 1920 umrl v Zagrebu. L. 1901. je bila Miličeva tiskarna prodana »Zadružni tiskarni«.

8. *Prvi valjčni mlin* v bližini Ljubljane, in sicer na Glincah ob Gradaščici malo nad krajem, kjer se steka sedaj uravnana Glinščica v Gradaščico, je postavil *Anton Schrey*, rojen okolu l. 1813. v Selnici pri Mariboru. Bil je prišel na Kranjsko kot mlinar ter nekaj časa (1835—1845) opravljal mline Fidelisa Terpinca na Fužinah. Kmalu po l. 1850. pa je kupil od Petra viteza Pagliaruzzija, graščaka na Čekinovem gradu, stari kmetski mlin na Glincah in ga preuredil v valjčni mlin, ki je bil odobren na komisiji z dne 25. avgusta 1856. Ta mlin, delujoč s 5 kolesi na loparje in petimi stopami, je bil novost za tiste čase in je služil, čeprav zidan v manjšem obsegu, za vzor večjim valjčnim mlinom bratov Majdičev v Jaršah pri Mengšu in v Kranju in bratov Galetov na Bistri pri Borovnici. V njem se je mlela izvrstna moka, ki jo je Anton Schrey prodajal v Ljubljano in s parizarji vozil v Trst, kjer so se za njegovo moko kar pulili. (Povedal njegov sin g. Jean Schrey.) Poleg mlina na Glincah je imel še hišo in gostilno na št. 69, sedaj št. 16 na Gosposvetski cesti (»Novi svet«).

Iz zakona s Faniko Ulbingovo, roj. l. 1823. pri Kerčonu, gostilni na Lepem potu, je imel dva sinova: Antona, roj. l. 1847., in Ivana (Jeana), roj. 22. junija 1855. Po očetovi smrti (30. 12. 1858) je podedoval Anton mlin na Glincah, Ivan pa hišo pri Novem svetu.

Mlin na Glincah je Anton Schrey ml. okoli l. 1872. zaradi bolehnosti prodal Francu Golobu, veletržcu na Vrhnikih in graščaku na Lesnem brdu; za njim sta mlin prevzela brata Travna iz Glinca. L. 1909. je prešlo posestvo in podjetje v last tovarnarja Ivana Goloba na Viču, od tega pa l. 1918. na tvrdko Vojnovič & Co., ki ima tam sedaj tvornico za kisik in železne vijake.

Ivan, ali kakor so ga doma imenovali, Jean Schrey, je bil v zorni mladosti šibko dete; bilo mu je 3 leta, ko mu je oče umrl za sušico, varuhi mu niso pri-sojali dolgega življenja. Zato so hišo pri »Novem svetu« s pripadajočimi obširnimi zemljišči, ki so segala čez današnjo železniško progo, okoli l. 1863. prodali bratom Koslerjem, denar pa naložili v obli-gacijah.

Vzlic temu pa se je Jean Schrey telesno ugodneje razvijal kakor njegov za 9 let starejši brat Anton. Pohajal je ljubljansko realko in dospel že do 5. razreda, ko se loti njegovega, takrat 22 letnega brata Antona, ki je že vodil mlin na Glincah, zavrata in kakor je vse kazalo, neozdravljiva sušica. To je povzročilo nenadno izpremembo v Ivanovih študijah in njegovi nadaljnji življenjski poti. Da ne bi ostal očetov mlin na Glincah brez vodstva in nasledstva, so mladega Ivana okoli l. 1870. vzeli iz realke in ga dali učiti mlinarske obrti. Učil se je v znanem mlinu »Kestenbaummühle« v Gradcu in v valjčnem mlinu »Schwarzenecker Kunstmühle« barona Neubauerja v Wildonu. L. 1873. je odšel kot izučen mlinarski pomočnik na običajno pomočniško potovanje, ki ga je privedlo v Baden in Atzgersdorf pri Dunaju, slednjič pa celo na Saksonsko, kjer je bil delj časa zaposlen v slovitom Bienertovem dvornem mlinu (Hofmühle) v Draždanih.

Jean Schrey

Gustav Tönnies

Schreyev valjni mlin na Glincah

Ko se je Jean Schrey z 21. letom povrnil v Ljubljano, je bil mlin v Glincah že prodan, brat Anton pa mrtev († 6. junija 1873). Mati Fanika je bila okoli l. 1875. kupila hišo podobarja Leopolda Götzla v Gradišču št. 5 ter tam ustanovila pekarno, v Šelenburgovi ulici pa je v tedanji Koslerjevi hiši prevzela prodajalno luksuznega peciva od peka Antona Kaufmanna. V materini pekarni se je Jean Schrey izuril tudi v sorodni pekarski obrti, ki jo je l. 1886. prevzel od matere in odslej vodil sam.

Čedalje večji odjem njegovega peciva je napotil Jeana Schreya, da je l. 1893. pekarno v Gradišču preuredil v *parno pekarno* z dvema parnimi in dvema glinastimi pečmi; s tem je postala njegova pekarna najmočnejša pekarna v Ljubljani. Razen v Gradišču 5 je imel še prodajalne v Šelenburgovi ulici 3, na Bregu 20 (v Zoisovi hiši), v Prešernovi in Kolodvorski ulici; vrhu tega se je prodajalo njegovo pecivo tudi še v kiosku na Tržaški cesti na vogalu Krčonove gostilne.

Schreyeva parna pekarna se je posebno izkazala ob ljubljanskem potresu l. 1895., ko je zaradi svoje solidne zidave kljubovala potresnim sunkom in obratovala nemoteno, tako da je lahko ustrezala vsem vladnim naročilom za preskrbo stradajočega prebivalstva. Še bolj se je storitvena moč pekarne pokazala med evropsko vojno, ko je Jean Schrey prevzel preskrbo vojaštva, nastanjenega v Ljubljani ali prehajajočega skozi njo. Od vojaških oblastev imenovan za »generalnega arondatorja« Ljubljane, je vzel v zakup še 4–5 manjših pekarn (Arbijevo, Mavčevo, Pirnatovo itd.). Nad 120 civilnih in vojaških pekarn je takrat delalo noč in dan v njegovih podjetjih.

Ko je konec l. 1916. začelo primanjkovati moke in jo je smelo samo vojaštvo dobavljati, je Jean Schrey opustil zalaganje vojaštva s kruhom, dal pa je na povabilo tedanjega župana dr. Ivana Tavčarja mestni občini ljubljanski za njeno aprovizacijo vso svojo pekarno s podružnicami vred v zakup proti majhni odškodnini 500 K na leto.

V začetku l. 1920. je Jean Schrey prodal svojo parno pekarno v Gradišču 5 Jakobu Kavčiču in se umaknil, 65 let star, v zasebno življenje.

9. Gustav Tönnies, stavbno podjetje, strojne tovarne in železolivarne, Dunajska cesta 25 in 35.

Janez Ludovik Gustav Tönnies, ali kakor se je pozneje kratko podpisoval, *Gustav Tönnies*, ustanovitelj tega podjetja, se je rodil dne 16. januarja 1814 v Stralsundu na Pomoranskem (Prusija) kot sin ladijskega tesarja, ki se je bil tja preselil baje iz Smaalandu na Švedskem. V letih 1830.—1839., ko se je izučil tesarstva, se je odpravil na običajno potovanje kot tesarski pomočnik; prepotoval je vse nemške dežele od Hamburga do Dunaja, bil pa je tudi v Švici, Franciji, na Švedskem in Norveškem in celo v Rusiji. Leta 1842. je vstopil pri mestnem tesarskem mojstru Ohmeierju v Gradcu za tesarskega polirja, poleg tega pa izvrševal tudi stavbno ključavničarstvo. Ko je l. 1845. zidal inž. Josip Benedikt Withalm ljubljanski Kolizej, je poslal Ohmeier Gustava Tönniesia v Ljubljano, da postavi ostrešje ogromni stavbi. Tönnies je tedaj stanoval v gostilni pri »Novem svetu« nasproti Kolizeja, katero je vodila takrat Fanika Schreyeva, soproga Antona Schreya, mlinarja na Glincah 6.

To prvo Tönniesovo delo je bilo podjetniku Withalmu zaradi svoje brezhibnosti zelo všeč. Zanj je izvedel tudi tedanji ljubljanski župan Janez Nepomuk Hradecky, ki je Tönniesu ponudil, naj ostane v Ljubljani za mestnega tesarskega mojstra. To ponudbo je Tönnies sprejel, prebil l. 1846. skušnjo za tesarskega mojstra in ustanovil podjetje, ki ga je z veliko pridnostjo in izkoriščajoč ugodne pridobitne razmere tedanje dobe, ko se je gradila južna železnica iz Ljubljane do Trsta, razširil s časom v splošno stavbno podjetje. Dočim je pričel l. 1847. na Dunajski cesti št. 21 z 12 tesarji, je zaposloval pozneje v svojih podjetjih od 460 do 600 delavcev; jemal jih je skoraj izključno iz vrst domačinov, jih dobro plačeval in skrbel za njih strokovno izobrazbo; zato je bil pri delavstvu tudi spoštovan in priljubljen.

Zgradil je l. 1858. na Dunajski cesti 35, tam kjer so sedaj Strojne tovarne in livarne, prvo parno žago ter pokupil ves svet okoli nje (70.000 m²), ki ga še danes označuje mestoma že podrti zid med Dunajsko cesto, Smoletovo in Kobaridsko ulico.

Bivše Schreyeve parne pekarne v Ljubljani

G. Tönniesove strojne tovarne in livarne na Dunajski (sedaj Tyrševi) cesti št. 35

V tem času je izvršil ob dejanski podpori župana Hradeckega in trgovca Ignaca Bernbacherja vsa stavbna dela na železniških postajah nove južne železnice, si pridobil kamnolome v Nabrežini in Repentabru; izvršil je razširjenje Madilove predilnice v Kolodvorski ulici, na novo zgradil del l. 1858. pogorele cukrarne na Poljanskem nasipu, izvršil l. 1870.—1871. vsa tesarska, mizarska in ključavničarska dela na Rudolfovi (gorenjski) železnici od Ljubljane do Trbiža, sezidal l. 1866. veliko Kozlerjevo pivovarno v Šiški, l. 1871. pa Tschinklovih sinov tvornico kanditov, udeležil se pri gradbi tobačne tvornice na Tržaški cesti (l. 1872.—1873.), sezidal večino pristaniških skladišč v Trstu, postavil železni Hradeckega most med Trančo in Jurčičevim trgovom, izvršil povečanje in prezidavo tržaškega kolodvora itd. Ko se je dne 26. septembra 1871 zvezal s Filipom Dobnerjem, bivšim ravnateljem opuščeni fužin in strojnih tvornic v Dvoru pri Žužemberku pod tvrdko »Tönnies in Dobner« (trgov. reg. 51.49/1, obrtni list z dne 9. septembra 1871 reg. 5165), je ustanovil poleg že obstoječe parne žage, stavbne mizarnice, tvornice za parkete in stavbinskega ključavničarstva še železolivarno in strojno tovarno.

L. 1880. se je zopet ločil od Dobnerja (trg. reg. št. 49/2) in vodil svoja podjetja ločeno pod tvrdko »Gustav Tönnies, stavbno podjetje«, in »Gustav Tönnies, strojna tovarna in železolivarna«. Za potrebe podjetja si je l. 1883. razširil že obstoječo opekarno v Kosezah pri Šiški in jo opremil s krožno pečjo, prvo na Kranjskem. Njegovo stavbno podjetje je bilo do ustanovitve Kranjske stavbne družbe (l. 1873.) največje industrijsko stavbno podjetje v Ljubljani in je tudi po ustanovitvi te družbe cvetelo in napredovalo ob sodelovanju njegovih sinov Gustava, Adolfa in Viljema do evropske vojne. Dne 12. novembra 1886. je Gustav Tönnies sklenil svoje delavno in uspehov polno življenje.

Leta 1849. se je bil poročil z Ljubljančanko Malko Malovrhovo, roj. l. 1828., hčerko gostilničarja Marka Malovrha na Rimski cesti št. 3 (»Zum Deutschen Ritter«). Iz tega zakona se mu je rodilo pet sinov in štiri hčerke. Od sinov je bil *Gustav* roj. l. 1851., pozneje stavbenik v Trstu, *Adolf*, roj. l. 1855., je do leta 1900. deloval v očetovem podjetju, *Viljem*, roj. l. 1857., se je posvetil strojni mehaniki in je po izstopu Filipa Dobnerja (1880) vodil strojno tovarno do l. 1924., *Rudolf*, roj. l. 1869., pa je bil stavbenik v Sarajevu, kjer se je tudi poročil (umrl l. 1929.). Od sinov živi le še *Emil Tönnies*, roj. 7. septembra 1863, ki je vodil Tönniesove kamnolome v Nabrežini in Repentabru in se je dne 7. febr. 1895 poročil v Florenci z Angležinjo Marion Dunn.

Po smrti Gustava Tönnies (12. novembra 1886) so njegovi sinovi Gustav, Adolf, Viljem in Emil prevzeli očetova podjetja pod tvrdkama »G. Tönnies, stavbno podjetje in tesarstvo, opekarna in kamnolom« (trg. reg. št. 103/1 z dne 20. febr. 1886) in »G. Tönnies, železolivarna in strojna delavnica« (trg. reg. št. 104 z dne 20. febr. 1886) ter jih držali na isti višini.

Tvrdka G. Tönnies je v tem času do evropske vojne izvršila naslednja večja dela in graditve: l. 1892. rezervoar ljubljanskega vodovoda nad Tivolijem in sedanje operno gledališče, l. 1894. ljubljansko glavno pošto (notranjo opremo), l. 1896. popravo in prezidavo cerkve sv. Jakoba in sv. Petra, l. 1897. novo veliko vojaško bolnišnico na Zaloški cesti, l. 1899. prvo državno gimnazijo in mestno ubožnico, l. 1900. novo župno cerkev na Bledu, od leta 1901. naprej del artilerijske vojašnice in obe Korsikovi hiši na Bleiweisovi cesti, l. 1903. novi trakt deželnoobrambne (sedaj Kralja Petra) vojašnice, leta 1906. mestni dekliški licej in »Mladiko«, leta 1907. Krisperjeva skladišča, zgrajena na mestu Tschinklove tvornice za kandidate, palačo Fedorja Bamberga ob Miklošičevi cesti (po načrtih arh. Fabianija), Jugoslovansko tiskarno, Hammerschmidtovo trinadstropno palačo v Knafljevi ulici in železniško postajo Verd, l. 1908. prelepo baziliko v Rajhenburgu, l. 1909. novi trakt Marjanišča, l. 1913. železniški podvoz na Šmartinski cesti in poslopje hranilnice na Vrhniki, leta 1914. vilo barona Schwarza itd., itd.

Po zedinjenju l. 1920. je kupila Jadranska banka v Ljubljani Tönniesovo strojno tovarno in livarno (trg. reg. št. 104/1 z dne 14. febr. 1920) ter jo je s sorodnimi Samassovimi in Žabkarjevimi podjetji združila v široko zasnovani koncern »Strojnih tovarn in livarn«, ki deluje danes v okrilju Jadransko-podunavske banke.

Gustava Tönniesova stavbno podjetje pa ni prenehalo, ampak posluje tudi danes pod vodstvom g. Emila Tönnies kot »Gradbeno podjetje G. Tönnies«, družba z o. z. na Tyrševi (Dunajski) cesti 25, prav v tisti hiši, kjer se je Gustava Tönniesova stavbarska delavnost začela.